

Jan Van Acker

De eerste oorkonde van Filips van de Elzas te Atrecht (1167)

Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen van 1128 tot 1168, werd vanaf 1157 (zijn derde reis naar het H. Land) frequent vervangen door zijn 15-jarige zoon en opvolger Filips. Ook na Diederiks terugkeer bleef Filips actief bij het bewind betrokken en voerde hij verder de titel van graaf, terwijl zijn vader dit *de jure* was.

In 1167 kende Filips van de Elzas een jaarlijkse rente van 10 £ toe aan de Sint-Augustijnsabdij van Terwaan, om een brandstichting die hij begaan had, goed te maken. Het bedrag kwam overeen met een rente die de Veurnse Sint-Niklaasabdij hem verschuldigd was; de abdij van Terwaan moest die rente daarom in Veurne ontvangen. Vier jaar eerder had zijn vader al een gelijke rente aan de Sint-Augustijnsabdij gegeven om diezelfde brandstichting goed te maken, deze keer te betalen door de Duinenabdij, eveneens in Veurne. Dit gegeven is vrij bekend en wordt wel geïnterpreteerd als een bewijs van de jeugdige voortvarendheid van de Elzasser.¹

De originele schenkingsakte van Filips van de Elzas ging verloren. De Gentse academici Th. de Hemptinne en A. Verhulst, die de erudiete uitgave van de oorkonden van de 12de-eeuwse graven van Vlaanderen uit het huis van de Elzas verzorgden, vonden alleen een afschrift van omstreeks 1275 terug in een cartularium van de abdij, bewaard in het Rijksarchief Gent. In de 17de en de 18de eeuw werden al enkele fragmenten - zij het met een fout in de datum - gepubliceerd door Malbrancq en in de *Gallia Christiana*, maar het is niet duidelijk waarop zij zich baseerden. Een moderne uitgave kwam er pas - op basis van het vermelde cartularium - in 1925 door H. Nelis in zijn studie *Chartes inconnues de Philippe d'Alsace*, waarmee hij de regestenlijst van H. Coppieters Stochove van enkele decennia eerder aanvulde.²

1 O.m. H. VAN WERVEKE, *Een Vlaamse graaf van Europees formaat: Filips van de Elzas*, Haarlem, 1976, p. 34-35; E. DE MAESSCHALCK, *De graven van Vlaanderen, 861-1384*, Leuven, 2012, p. 151.

2 Zie voor dit alles *De oorkonden der graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191)*, II. *Uitgave* - band I, *Regering van Diederik van de Elzas (Juli 1128-17 Januari 1168)*, ed. Th. DE HEMPTINNE, A. VERHULST m.m.v. L. DE MEY, Brussel, 1988, p. 427-428.

Tweede zegeltype van Filips van de Elzas, naar O. VREDIUS, *Sigilla comitum Flandriæ*, Brugge, 1639, p. 19.

Nochtans was deze oorkonde al eens gepubliceerd, op basis van een 14de-eeuws *vidimus*, dat in afschrift bewaard bleef. In 1349 bevestigde graaf Lodewijk van Male namelijk de schenking van Filips van de Elzas, waarbij hij zoals zijn voorganger de abdijs in zijn bescherming opnam - en daartoe zelfs speciaal zijn *vallet* Jehan de Lille³ een *sauvegarde*-opdracht gaf. Lodewijk van Male nam hierbij de tekst van de originele oorkonde helemaal in zijn bevestiging over. Dat stuk werd gekopieerd in een kanselarijregister dat in 1898 door Th. de Limburg-Stirum gepubliceerd werd.⁴ Geen van de geleerde 20ste-eeuwse uitgevers lijkt die versie gekend te hebben.

Uiteraard kan je je afvragen of het opsporen of vermelden van de zoveelste versie van een oorkonde, waarvan het origineel of

nr. 270 (de akte van Diederik p. 348-349, nr. 223).

- 3 Jan van Rijssle, ridder, baljuw van Veurne, uit Veurne-Ambacht: zie P. DONCHE, 'Gailliards lijst van edelen van het graafschap Vlaanderen uit de tijd van Lodewijk van Male (14de eeuw)', in: *Vlaamse Stam*, 46 (2010), p. 364; F. BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350-ca. 1500)*, Gent, 2011, p. 598 (vanaf 1351, met verwijzing naar eerder gepubliceerde adelslijst d.d. 1362-3).
- 4 *Cartulaire de Louis de Male, 1348-1358*, ed. Th. DE LIMBURG-STIRUM, dl. 1, Brugge, 1898, p. 90-91. Over dit register: J. BUNTINX, 'De XIVe eeuwse Kanselarijregisters van het graafschap Vlaanderen', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 113 (1948), p. 205-221.

(zoals hier) een oudere kopie bestaat, de moeite loont en wel wat bijbrengt.⁵ In dit specifiek geval moeten we die vraag evenwel positief beantwoorden.

Vooreerst vermeldt het *vidimus* dat Lodewijk van Male de originele akte zag en dat die nog voorzien was van het zegel van graaf Filips: *seellees de son seel*. Hoe weinig nauwkeurig dit ook omschreven is, het toont aan dat de oorspronkelijke oorkonde toen nog vrij gaaf bewaard was. Vermoedelijk betreft dit het tweede zegeltype dat Filips van de Elzas omstreeks 1167 het meest aanwendde.⁶ Een eerste type gebruikte hij minder vaak vanaf 1163, maar het komt toch nog voor tot in 1175 - het kan dus niet echt uitgesloten worden, maar het is minder waarschijnlijk. Een derde type dateert pas van later.

Dat zegel wordt blijkbaar niet vermeld in het oudere cartularium van de abdij. Lodewijk van Male zegt niet waar het origineel in zijn tijd bewaard werd, maar ongetwijfeld was dit in het abdijsarchief van Sint-Augustinus Terwaan zelf, dat immers de bevestiging en nieuwe bescherming verkreeg. Beide afschriften zullen dus op dezelfde bron, het origineel, teruggaan.

Toch stemt de tekst niet helemaal overeen. De uitgave door de Hemptinne en Verhulst wijkt namelijk voor een beperkt aantal woorden af van wat het *vidimus* van Lodewijk van Male in de uitgave van de Limburg-Stirum weergeeft: *mihi* (r. 23) is hier *monete* (sic!) geworden, *notariorum* (r. 34) werd *notarii* - beide allicht door een foute oplossing van een onbegrepen afkorting - en zo zijn er nog wat beperkte variaties.

Daarnaast is er een variant, die ons belangrijker lijkt, namelijk in de *datatio*, de dateringsformule. De eigenlijke datering is gelijk: in 1167, de *feria tercia ante festum beate Marie Magdalene*, wat 18 juli ople-

- 5 W. PREVENIER - beslist een ervaringsdeskundige - formuleerde hierover al meermaals zijn bedenkingen: zie o.m. 'Ontsluiting van bronnen uit de middeleeuwen', in: *Bron en publikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen, uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis*, ed. K. KOOYMANS e.a., 's Gravenhage, 1985, p. 13-27.
- 6 *De oorkonden*, p. LXXIII-LXXV en LXXXVII-XCI; R. LAURENT, *Les sceaux des princes territoriaux belges du Xe siècle à 1482*, dl. I/1, Brussel, 1993, p. 156-157 en dl. II, pl. 17, nr. 17¹/bis en pl. 18, 18¹⁻².

vert.⁷ Maar waar de uitgave van de Hemptinne en Verhulst *Actum Domini anno...* geeft, is dit in het *vidimus Actum hoc Attrebatii anno...* Dat betekent dat graaf Filips van de Elzas toen in Atrecht (Arras) geweest zou zijn, en dat is wel een bijkomend gegeven.

Volledigheidshalve dient vermeld dat dit geen verschrijving van de Limburg-Stirum is. Het originele cartularium van Lodewijk van Males kanselarij bevat duidelijk de volledige *datatio*, wel degelijk inclusief de plaatsaanduiding.⁸

Er zijn dus twee versies van de datering, die telkens in één afschrift voorkomen en beiden diplomatisch aanvaardbaar zijn, met hun eigen teksttraditie qua publicatie. En meer versies zijn er niet bekend. Welke versie is nu “de juiste”? Doordat het origineel niet bewaard is, lijkt dit moeilijk uit te maken.⁹ Toch durven we opteren voor de versie die Lodewijk van Male onder ogen kreeg en overleverde, de versie die we hier signaleren. Het lijkt ons immers aannemelijker dat er een woord weggelaten is in een kopie die voor eigen gebruik vervaardigd werd (nl. in het cartularium van de abdij) dan dat in een officieel - zij het ook slechts in afschrift bewaard - *vidimus* één of twee woorden toegevoegd zouden zijn (in het cartularium van Lodewijk van Male). Woorden die eigenlijk niets wezenlijks toevoegen aan de inhoud, de verplichting tot betaling van die rente aan Sint-Augustinus. Woorden evenwel die ons zoveel eeuwen later wat bijkomende informatie verstrekken over de bewegingen van graaf Filips van de Elzas, en meer bepaald over de allereerste oorkonde op zijn naam die in Atrecht uitgevaardigd werd.¹⁰

7 Bij Malbrancq en in de *Gallia Christiana* is “ante” weggelaten (zie de uitgave van de Hemptinne en Verhulst). Terzijde kan opgemerkt worden dat het *vidimus* dus bevestigt dat in de datering bij Malbrancq en de *Gallia Christiana* een fout sloop.

8 GENT, *Rijksarchief*, Varia II, nr. 506, f. 16v.

9 de Hemptinne en Verhulst (zie n. 1) wezen er op dat de oorkonde van Filips sterk schatplichtig is aan de oorkonde van zijn vader, maar ook die is niet gelocaliseerd, zodat *Attrebati* zeker niet hieruit komt; het moet een eigen localisatie van Filips betreffen.

10 Daarna pas in 1169, toen Diederik van de Elzas reeds overleden was: zie *De oorkonden der graven van Vlaanderen (Juli 1128-September 1191)*, II. *Uitgave* - band II, *Regering van Filips van de Elzas (Eerste deel: 1168-1177)*, ed. Th. DE HEMPTINNE, A. VERHULST m.m.v. L. DE MEY, Brussel, 2001, p. 57-59, nr. 309.